

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl/Year: 7, Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1

Nisan/April-2026

Kur'ân ve Tefsir Bağlamında Hikmet: Filolojik ve Kavramsal Bir İnceleme

Wisdom in the Context of the Qur'an and Tafsir: A Philological and Conceptual Analysis

Zeki KESKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Assistant Professor, Faculty of Theology, Gaziantep Islamic Science and Technology University,
Gaziantep, TÜRKİYE
zeki.keskin@gibtu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1445-8827>

Atıf / Citation: Keskin, Zeki. "Kur'ân ve Tefsir Bağlamında Hikmet: Filolojik ve Kavramsal Bir İnceleme".
Genç Mütefekkirlere Dergisi 7/1 (Nisan/April, 2026), 304-318.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.19589823>

Yayın Bilgisi/Publication Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date Received: 18.01.2026

Kabul Tarihi/Date Accepted: 10.04.2026

Sayfa Aralığı/ Page Range: 304-318

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Nihat DEMİRKOL / TÜRKİYE

ÖZET

Hikmet, kavramsal olarak kötü düşünmekten kendini arındırma olarak bilinmesiyle beraber, eşyayı yerli yerine koyma veya aklını olayların sebep-sonuç ilişkisini doğru olarak kurarak hüküm verme konusunu, isabetli kullanan insanlara has kılınmış yönlendirici bilgi olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada, hikmet kavramını Kur'an ve Tefsir merkezli bir perspektifle ele alarak hem dilsel kökenini hem de tarihsel süreçte kazandığı anlam katmanlarını incelemeyi hedeflemektedir. Araştırma sürecinde öncelikle h-k-m kökünün filolojik çözümlemesi yapılmış, ardından kavramın Kur'an'daki bağlamsal kullanımları analiz edilmiştir. Yöntem olarak klasik tefsirler, hadis kaynakları ve İslam düşüncesinin temel disiplinleri olan kelam, tasavvuf ve felsefe literatürü karşılaştırmalı bir okuma ile değerlendirilmiştir. Çalışmada hikmetin sözlük ve ıstılah anlamları arasındaki ilişki ortaya konulmuş; nazarî ve amelî boyutları üzerinden kavramın teorik ve pratik yönleri açıklanmıştır. Bunun yanı sıra hüküm, takva, şuur, hayr ve marifet gibi yakın anlam alanına giren kavramlarla bağlantısı ele alınmıştır. Kur'an'da hikmetin Allah, vahiy ve peygamberler aracılığıyla insana ulaştığı vurgulanmış ve ilgili ayetler çerçevesinde tefsirî yorum farklılıkları değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın sonucunda hikmetin yalnızca bilgiye indirgenemeyeceği, aksine bilgiyi doğru eyleme dönüştüren bir yönlendirici ilke olduğu anlaşılmıştır. Bu yönüyle hikmet, İslam düşüncesinde ilahi kaynaklı bilgi ile insan tecrübesini buluşturan, teorik derinlik ile pratik uygulamayı bir araya getiren bütüncül bir kavram olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hikmet, Kur'an, Tefsir, Semantik, Bilgi-Amel İlişkisi.

ABSTRACT

Hikmah, conceptually understood as the purification of oneself from ill-intentioned thought, is also defined as a form of guiding knowledge uniquely attributed to individuals who are able to employ sound judgment with precision—namely, those who can place things in their proper context and establish accurate causal relationships when making evaluative judgments. This in study examines the concept of hikmah (wisdom) from a Qur'anic and Tafsir perspective, focusing on both its linguistic origins and its semantic development throughout history. The research begins with a philological analysis of the root h-k-m, followed by a contextual examination of its occurrences in the Qur'an. Methodologically, the study adopts a comparative and analytical approach, engaging with classical tafsir works, hadith literature, and key disciplines of Islamic thought, including theology, Sufism, and philosophy. The paper explores the relationship between the lexical and technical meanings of wisdom and analyzes its dual structure as theoretical (nazarī) and practical (ʿamalī). It also investigates related concepts such as hukm (judgment), taqwā (piety), shuʿūr (consciousness), khayr (goodness), and maʿrifah (gnosis). Furthermore, the study highlights that in the Qur'anic framework, wisdom is conveyed through divine revelation and exemplified by the prophets, while exegetical variations are examined through selected verses.

This study's indicate that wisdom cannot be reduced to abstract knowledge alone; rather, it functions as a guiding principle that transforms knowledge into appropriate action. In this respect, hikmah emerges as a comprehensive concept in Islamic thought, integrating divine knowledge with human experience and uniting intellectual understanding with ethical practice.

Keywords: Wisdom, Hikmah, Qur'an, Tafsir, Semantic, Knowledge and Action.

Giriş

Hikmet kavramı, İslam düşünce geleneğinde yalnızca bir bilgi kategorisini ifade eden dar bir terim olmaktan ziyade, bilgi, değer ve eylem alanlarını birlikte kuşatan çok katmanlı bir anlam örgüsüne sahiptir. Arapça h-k-m kökünden türeyen bu kavram, dilsel düzlemde engelleme, hüküm verme ve bir şeyi sağlamlaştırma gibi anlamlara işaret ederken, kavramsal düzeyde daha geniş bir çerçevede değerlendirilmektedir. Bu bağlamda hikmet, salt bilginin elde edilmesiyle sınırlı kalmayan; bilginin doğru zamanda, doğru bağlamda ve uygun biçimde kullanılmasını mümkün kılan bir yetkinlik olarak öne çıkmaktadır.¹

Kur'ân-ı Kerîm'de hikmetin farklı bağlamlarda kullanılması, kavramın tek boyutlu bir anlamla sınırlandırılmayacağını göstermektedir. Hikmet kimi ayetlerde vahiy ile birlikte² zikredilerek ilahî bilginin bir boyutunu ifade ederken, kimi yerlerde insanın doğruyu kavrama ve uygulama kapasitesine işaret etmektedir.² Bu çok yönlü kullanım, hikmetin hem ilahî kaynaklı bir lütuf hem de insanın çabasıyla anlam kazanan bir idrak biçimi olarak değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Nitekim klasik tefsir literatüründe hikmet; sünnet, derin anlayış, doğru hüküm verme yetisi ve bilginin amele dönüşmesi gibi farklı fakat birbiriyle ilişkili anlam katmanlarıyla açıklanmıştır.³

Hikmet kavramının dikkat çekici yönlerinden biri de, farklı İslamî disiplinlerde kendine özgü yorumlarla ele alınmış olmasıdır. Kelâm ilminde hikmet, ilahî fiillerin gayeliliği ve düzen fikri çerçevesinde tartışılmış; tasavvuf geleneğinde ise daha çok içsel tecrübe, sezgi ve kalbî derinlik ile ilişkilendirilmiştir. Buna karşılık felsefî düşüncede hikmet, varlığın hakikatine akıl yoluyla ulaşma çabası olarak sistematik bir içerik kazanmıştır.⁴ Bu disiplinler çeşitliliği, hikmetin tek bir tanıma indirgenemeyecek kadar geniş bir anlam alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma, hikmet kavramını hem dilsel kökenleri hem de tarihsel ve düşünsel gelişimi çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda kavramın sözlük ve terim anlamları incelenecek, yakın anlamlı kavramlarla ilişkisi değerlendirilecek ve İslam ilimlerindeki farklı yansımaları ortaya konulacaktır. Ayrıca Kur'ân ve Tefsir'deki kullanım biçimleri ve tefsir geleneğindeki yorumlar dikkate alınarak hikmetin anlam sınırları daha belirgin hale getirilmeye

---

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "h-k-m" md., (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 12/140-145; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999), 4/101.

² el-Bakara, 2/151.

³ el-Bakara, 2/129; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1954), 1/90.

⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986), 1/220; Celâleddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/154.

çalışılacaktır. Böylelikle hikmetin, yalnızca teorik bir kavram değil, aynı zamanda insanın düşünce ve davranış dünyasını şekillendiren temel bir ilke olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.⁵

1. Hikmet kavramının Filolojik Tahlili

“Hikmet” terimi, Arapça h-k-m (حكم) kökünden türemiş bir mastar olup, Kur’ân-ı Kerîm’de farklı türevleriyle birlikte oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir.⁶ Bu kökten türeyen kelimeler, anlam bakımından tek boyutlu olmayıp; düzen kurma, sınırlandırma, hükme bağlama ve sağlama gibi birbirini tamamlayan anlam katmanlarını bünyesinde barındırmaktadır.⁷ Nitekim klasik lügatler, söz konusu kökün esas anlamını, bir şeyi amaç doğrultusunda denetim altına alarak istenmeyen yönelimlerden alıkoymak şeklinde temellendirmektedir.⁸ Filolojik veriler dikkate alındığında, h-k-m kökünün Arap dilindeki kullanımını birkaç ana semantik çerçeve altında değerlendirmek mümkündür:

1.1. Sınırlandırma ve Engelleme İşlevi

Bu kökün en eski ve somut anlamlarından biri, bir varlığın kontrol altına alınarak belirli sınırlar içinde tutulmasıdır. Arap dilinde hayvanın gemlenmesini ifade eden kullanımlar, bu anlamın tipik örnekleri arasında yer alır. Bu bağlamda gem vurma eylemi, yalnızca fiziksel bir müdahaleyi değil, aynı zamanda zararlı yönelimlerin önüne geçmeyi de ifade eder.⁹ Aynı kullanımın insanlar için mecazî düzlemde genişletildiği ve bireyin yanlış davranışlardan alıkonulması anlamında kullanıldığı görülmektedir. Klasik Arap şiirinde de bu anlamın izlerine rastlanmakta; örneğin Cerîr’in bir beytinde toplumsal düzeni korumaya yönelik bir uyarı, “engelleme” anlamı üzerinden dile getirilmektedir.¹⁰

1.2. Hüküm Verme ve İhtilaf Çözme

h-k-m kökünün kazandığı bir diğer temel anlam, bir mesele hakkında karar vermek ve onu sonuçlandırmaktır. Bu kullanımda fiil, sadece bir yargı bildirmeyi değil, aynı zamanda adalet ilkesine dayalı bir değerlendirme sürecini de içerir. Kur’ân’da yer alan “İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...” ifadesi, bu anlamın normatif boyutunu

⁵ Ebû Nasr el-Fârâbî, *İhşâ’ü'l-'Ulûm* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1996), 44; İbn Sînâ, *eş-Şifâ* (el-İlâhiyyât), (Kahire: el-Hey’etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1960), 1/ 23.

⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001), 213–215.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994), 12/140–145.

⁸ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: ed- Dârü's-Şâmiyye, 2009), 248-250.

⁹ İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi'l-Luğa* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/91–92.

¹⁰ Cerîr b. Atyye, *Dîvânu Cerîr* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1986), 112.

açık biçimde ortaya koymaktadır.¹¹ Bu yönüyle kök, hukukî ve ahlakî bir çerçeveye de zemin hazırlamaktadır.

1.3. Yetkinlik ve Ehliyet

Kökten türeyen bazı formlar, özellikle tef'îl babı üzerinden, bilgi ve tecrübe sahibi olmayı ifade eden bir anlam genişlemesine işaret eder. Bu çerçevede “muhakkim” gibi kullanımlar, belirli bir konuda uzmanlaşmış, isabetli değerlendirme yapabilen kimseleri tanımlamak için kullanılmaktadır.¹² Tarihsel süreçte Hâricîler’in “hüküm yalnızca Allah’a aittir” şeklindeki söylemleri dolayısıyla “muhakkime” olarak anılmaları da bu anlam alanıyla ilişkilidir.¹³ Ayrıca hadis literatüründe kökün, zor şartlar altında inançlarında sebat eden kimseleri niteleyen bir kullanım kazandığı da görülmektedir.¹⁴

1.4. Sağlık ve Tutarlılık Kazandırma

h-k-m kökünün bir diğer önemli boyutu, bir şeyi eksiklikten uzak, tutarlı ve dayanıklı hale getirme anlamıdır. Bu bağlamda “ihkâm” ve “muhkem” kavramları, hem yapısal sağlamlığı hem de anlam bütünlüğünü ifade eder. Kur’ân’da ayetlerin “sağlamlaştırılmış” olarak nitelendirilmesi, metnin çelişkiden uzak, sistematik ve güvenilir bir bütünlük arz ettiğini göstermektedir.¹⁵ Klasik müfessirler bu durumu, ilahî kelamın hem içerik hem de form bakımından korunmuşluğu şeklinde yorumlamışlardır.¹⁶ Sonuç itibarıyla h-k-m kökü, yalnızca “hükmetme” fiiline indirgenemeyecek kadar geniş bir anlam alanına sahiptir. Engelleme, düzenleme, karar verme ve sağlama gibi işlevleri bir araya getiren bu kök, “hikmet” kavramının da semantik temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede hikmet, salt bilgiye değil; bilginin doğru bağlamda kullanılması, isabetli değerlendirme yapılması ve varlığın yerli yerince kavranmasına imkân tanıyan bütüncül bir yetkinliğe işaret etmektedir.¹⁷ Varlıkların meydana getirilmesi ve onların en ileri düzeyde sağlık ve yetkinlik üzere düzenlenmesi; insan açısından ise mevcut varlıkları doğru bir biçimde bilmesi ve hayırlı fiiller gerçekleştirmesi... İşte bu, Yüce Allah’ın Lokman’ı nitelendirirken ifade ettiği husustur.”¹⁸ Bu bağlamda işaret edilen husus, Lokman’a hikmet verilmesini konu edinen ayette açıkça dile getirilmektedir. Söz

¹¹ en-Nisâ, 4/58.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 12/142.

¹³ Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 1/168.

¹⁴ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-Sahîh*, “*İmân*” (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 203.

¹⁵ Hüd, 11/1.

¹⁶ Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 17/3.

¹⁷ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 249.

¹⁸ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 168-169.

kavramını sistematik biçimde ele alan isimlerden biri olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ise kavrama çok yönlü bir içerik kazandırmıştır. Onun yaptığı tasnifte hikmet; doğruyu bulma becerisi, eşyanın hakikatine nüfuz eden sağlam bilgi, bu bilginin davranışa yansması, varlık düzenindeki incelikleri kavrama, akli yerinde kullanma ve Kur'an'ın ortaya koyduğu ahlâkî çerçeveye bütünleşme gibi anlam katmanlarını içermektedir.²⁴

Bu çerçevede hikmetin tek boyutlu bir kavram olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. O, ne sadece teorik bir bilgi alanı ne de salt bir düşünce sistemi olarak sınırlandırılabilir. Aksine hikmet, bilgi ile eylem arasında denge kuran, insanın hem zihinsel hem de ahlâkî yönünü kuşatan bütüncül bir yapıya sahiptir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hikmete ilişkin ifadeleri de bu çok yönlü yapıyı destekler niteliktedir. Nitekim bir hadiste, kendisine hikmet verilen ve bu doğrultuda yaşayan kimse örnek bir şahsiyet olarak takdim edilmiştir. Bu vurgu, hikmetin yalnızca bireysel bir kazanım olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir değer taşıdığını da göstermektedir.²⁵ Diğer taraftan hikmetin Allah korkusuyla ilişkilendirilmesi, kavramın ahlâkî temelini ortaya koymaktadır. Bu anlayışa göre hikmet, insanın ilâhî iradeye uygun hareket etmesi ve hayatını bu doğrultuda şekillendirmesidir.²⁶ Hikmet ile "el-Hakîm" ismi arasındaki ilişki de dikkat çekicidir. Allah'ın "Hakîm" oluşu, O'nun bütün fiillerinin anlamlı, yerli yerinde ve amaçlı olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Kur'an da hikmetle nitelendirilmiş; onun içerdiği mesajların tutarlı, sağlam ve insanı doğruya yönlendiren bir yapı taşıdığı vurgulanmıştır.²⁷

Kur'an'da hikmetin peygamberlere verilen bir öğreti olarak zikredilmesi ise kavramın eğitim boyutunu ön plana çıkarır. Peygamberler sadece vahyi iletmekle kalmamış, aynı zamanda bu vahyin ışığında doğru düşünme ve doğru yaşama biçimini de insanlara öğretmişlerdir.²⁸ Hikmet kavramı, İslâm düşüncesinde bilgi, amel ve ahlâk arasında köprü kuran temel kavramlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle hikmet, insanın hem bireysel olgunlaşmasını hem de toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde inşasını mümkün kılan merkezi bir değere sahiptir.

Hikmet kavramı, İslâm düşüncesinde üzerinde en fazla durulan ve farklı yönleriyle açıklanmaya çalışılan kavramlardan biridir. Bu kavramın tek bir tanıma indirgenememesi, onun hem ilâhî hem de beşerî boyutları bünyesinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim

---

²⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1979), 1/230-235.

²⁵ Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İlim", 15; Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Müsâfirin", 268.

²⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/421.

²⁷ Yâsîn 36/2; Lokmân 31/2.

²⁸ el-Bakara 2/151.

hikmet, Allah'a nispet edildiğinde O'nun fiillerindeki kusursuzluk, ölçü ve yerindeliği ifade ederken; insana izafe edildiğinde bilgi, idrak ve davranış arasında kurulan dengeli bir yetkinliğe işaret etmektedir.²⁹ Bu çerçevede hikmet, yalnızca bilmeye indirgenebilecek bir kavram değildir. Aksine o, bilginin doğru şekilde değerlendirilmesini ve yerinde kullanılmasını gerektiren bir bilinç halidir. Dolayısıyla hikmet, teorik bilginin pratiğe dönüşmesiyle anlam kazanan bir süreçtir. Bu yönüyle hem bireysel davranışları şekillendiren hem de toplumsal düzenin oluşumuna katkı sağlayan temel bir ilkedir. Klasik kaynaklarda yer alan tanımlar incelendiğinde, hikmetin farklı ifadelerle açıklanmasına rağmen benzer bir anlam zemininde bulunduğu görülmektedir. Bu tanımlar genel olarak doğruyu isabet ettirme, hakikati kavrama, davranışlarda dengeyi gözetme ve insanı hatadan uzaklaştırma gibi unsurlar etrafında şekillenmektedir. Mücâhid'in yaklaşımında hikmet, söz ve fiilde isabet ile ilim ve derin anlayışın birleşimi olarak öne çıkarken³⁰; bazı âlimler bu kavramı bilginin amel ile bütünleştiği bir yapı şeklinde değerlendirmiştir.³¹ Fahreddin er-Râzî'nin yorumunda hikmet, insanın ahlâkî yapısıyla ilişkilendirilmiş ve ilâhî ölçülere uygun bir karakter inşası olarak ele alınmıştır.³² İbn Kesîr ise kavramı daha somut bir çerçevede değerlendirerek, vahiy bilgisini öğrenmek, bu bilgi doğrultusunda yaşamak ve varlık düzeninde her şeyi yerli yerine koymak şeklinde açıklamıştır.³³

Tasavvufî düşüncede hikmet, daha çok içsel arınma ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda hikmet, kalbin dünyevî bağlardan uzaklaşması ve hakikate yönelmesiyle ortaya çıkan bir idrak düzeyi olarak kabul edilmiştir. Bursalı İsmail Hakkı'nın yaklaşımı da bu çizgide olup, hikmeti ilâhî bir lütuf olarak değerlendirmekte ve onu velâyet tecrübesiyle irtibatlandırmaktadır.³⁴ Modern dönemde Henry Corbin'in değerlendirmesi ise hikmetin anlam katmanlarına dikkat çekmektedir. Ona göre hikmet, metnin görünen anlamı ile derin anlamı arasında kurulan uyumu kavrayabilme yeteneğidir.³⁵ İmam Mâlik'in yaklaşımı da benzer şekilde hikmeti yalnızca zihinsel bir faaliyet olarak değil, Allah'ın kulun kalbine yerleştirdiği bir idrak kabiliyeti olarak görmektedir.³⁶ Bu farklı yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda hikmetin belirli başlıklar altında ele alınabileceği anlaşılmaktadır. Buna göre hikmet; bilgiye dayalı, davranışa yönelik,

---

²⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 4/101.

³⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/90.

³¹ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muşkili'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 45.

³² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 4/101.

³³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/220.

³⁴ Bursalı İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/85.

³⁵ Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemi (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 45.

³⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvaftâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İlim", 1.

bilgi ve davranışı birlikte ele alan ve mânevî boyutu öne çıkaran tanımlar şeklinde sınıflandırılabilir. Ayrıca kaynağı açısından da hikmetin hem ilâhî bir bağış hem de insanın çabasıyla elde edilen bir kazanım olduğu söylenebilir. Hikmetin insanda ortaya çıkabilmesi meselesi ise özellikle ahlâk ve tasavvuf geleneğinde önemle ele alınmıştır. Bu bağlamda hikmetin, ancak uygun bir kalbî zeminde tecelli edebileceği ifade edilmiştir. Gazzâlî'nin de vurguladığı üzere, mânevî kirlilerle dolu bir gönülde hikmetin yer bulması mümkün değildir.³⁷ Kur'ân'da şeytan ile inkâr arasında kurulan ilişki de hikmet ile iman arasındaki bağı ortaya koymaktadır.³⁸ Bu nedenle hikmetin gerçekleşmesi için imanın temel bir şart olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca kalbin; ilim, tefekkür ve hikmet gibi unsurlarla beslenen bir merkez olduğu düşünülmüş ve bu unsurlar insanın mânevî yapısını ayakta tutan temel dinamikler olarak değerlendirilmiştir. Lügat âlimlerinin değerlendirmeleri de hikmet kavramının anlam genişliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda hikmet; adalet, denge, doğru hüküm verme, cehaletin karşıtı olma ve eşyanın hakikatine uygun şekilde konumlandırılması gibi anlamlarla ilişkilendirilmiştir.³⁹ Bununla birlikte, hikmete dair yapılan bu tanımların tamamını doğrudan kavramın özünü yansıtan kesin tanımlar olarak görmek isabetli değildir. Zira bu açıklamaların önemli bir kısmı hikmetin mahiyetinden ziyade onun ortaya çıkış biçimlerini ve sonuçlarını yansıtmaktadır. Bu sebeple hikmeti tek bir çerçevede sınırlandırmak yerine, farklı boyutlarıyla birlikte değerlendirmek daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

3. Kur'ân'da Hikmetin Kaynakları ve Tefsir Geleneğinde Anlaşılması

3.1. Hikmetin İlâhî Kaynağı

Kur'ân'da hikmetin temel referansı Allah Teâlâ'dır. "H-k-m" kökünden türeyen "Hakîm" ismi, hükmünde isabetli olan, her şeyi yerli yerinde ve bir ölçüye göre düzenleyen anlamını taşır. Bu isim Kur'ân'da çok sayıda yerde Allah'a nispet edilmekte, böylece hikmetin mutlak kaynağının ilâhî olduğu ortaya konulmaktadır.⁴⁰ Allah'a nispet edildiğinde hikmet, yalnızca bilgiye değil aynı zamanda yaratma fiiline de yön veren bir ilke olarak anlaşılır. Varlık alanındaki düzen, uyum ve bütünlük, O'nun hikmetinin bir yansıması olarak değerlendirilir. Bu nedenle İslâm düşüncesinde Allah'ın fiillerinde rastgelelik bulunmadığı, her işin belirli bir amaç ve düzen içinde gerçekleştiği kabul edilmiştir.⁴¹ Kelâm ve tefsir literatüründe bu husus üzerinde genel

---

³⁷ Gazzâlî, *İhyâ'ü Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 3/18.

³⁸ el-A'râf 7/27.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 140-145.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 140-145.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/101.

bir mutabakat vardır. İlâhî fiillerin hikmetsiz olamayacağı fikri, hem ontolojik düzeni hem de insanın bu düzeni anlama çabasını temellendiren ana ilkelerden biridir. Bu yönüyle hikmet, insanı varlık üzerinde düşünmeye sevk eden epistemolojik bir kapı işlevi de görmektedir.⁴²

3.2. Vahiy ve Kur'ân'ın Hikmet Boyutu

Hikmetin insanla buluştuğu en önemli alan vahiydir. Allah, insanlara hitabını onların idrak kapasitesine uygun bir dil ile gerçekleştirmiş, bu süreci peygamberler aracılığıyla yürütmüştür. Böylece vahiy, ilâhî bilginin beşerî anlayışa indirgenmiş bir formu hâline gelmiştir.⁴³ Kur'ân-ı Kerîm bu bağlamda yalnızca bir bilgi kitabı değil, aynı zamanda yönlendirici ve düzen kurucu bir metin olarak değerlendirilir. Kendisine “Hakîm” sıfatının verilmesi de onun içerik, üslup ve hedef bakımından hikmet temelli olduğunu gösterir. *يس وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمَ* “Yâsîn. Hikmetli Kur'ân'a andolsun.”⁴⁴ Bu ifade, Kur'ân'ın yalnızca hüküm koyan bir metin olmadığını; aynı zamanda insanı düşünmeye, anlamaya ve doğru davranışa yönlendiren bir yapı taşıdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca sûrelerin tertibi ve konular arasındaki bütünlük de bu hikmet anlayışının parçası olarak yorumlanmıştır.⁴⁵

3.3. Peygamberlik ve Hikmetin Temsili

Hikmetin yeryüzündeki en belirgin taşıyıcıları peygamberlerdir. Kur'ân'da peygamberlerin görevi yalnızca vahiy iletmekle sınırlı tutulmamış, aynı zamanda insanlara hikmeti öğretmek de bu görevin bir parçası olarak zikredilmiştir. *وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ* “Onlara Kitap'ı ve hikmeti öğretir.”⁴⁶ Tefsir geleneğinde bu ifade çoğu zaman “Kitap”ın vahiy, “hikmet”in ise onun doğru anlaşılması ve hayata aktarılması şeklinde yorumlanmıştır. Bu çerçevede peygamberler, yalnızca bilgi aktaran kişiler değil, aynı zamanda o bilginin nasıl yaşanacağını gösteren örnek şahsiyetlerdir.⁴⁷

3.4. Kur'ân'daki Hikmet Kullanımları ve Tefsir Yansımaları

Kur'ân'da hikmet kavramı farklı bağlamlarda kullanılmış ve her kullanımda anlamı biraz daha genişlemiştir. Kamer sûresinde geçen ifade bu yönüyle dikkat çekicidir: *حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النَّذْرُ*

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 1/56.

⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/14.

⁴⁴ Yâsîn: 36/2.

⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3820.

⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/90.

⁴⁷ el-Bakara 2/151.

“Bu, derin bir hikmettir; fakat uyarılar fayda vermemektedir.”⁴⁸ Bu ayette hikmet, insanı sarsan ve doğruya yönelten ilâhî uyarıların özlü bir ifadesi olarak anlaşılmıştır. Bakara sûresinde ise hikmet, Allah’ın sıfatlarıyla birlikte zikredilir: **إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ** “Şüphesiz sen her şeyi bilen ve hikmet sahibisin.”⁴⁹ Bu bağlamda hikmet, ilimle birlikte değerlendirilen ilâhî bir sıfat olarak karşımıza çıkar. Müfessirler bu ifadeyi, Allah’ın hem bilgide hem de fiillerde mutlak isabet sahibi olması şeklinde açıklamışlardır.⁵⁰ Bir başka ayette hikmetin öğretim süreci şu şekilde ifade edilir: **يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ** “Onlara Kitap’ı ve hikmeti öğretir.”⁵¹ Bu ayet çerçevesinde hikmetin, sadece teorik bilgi değil; aynı zamanda o bilginin doğru şekilde uygulanması olduğu vurgulanmıştır.⁵² Yine Bakara sûresinde geçen: **وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ** “Bilin ki Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.”⁵³ ifadesi, ilâhî kudret ile hikmet arasındaki ayrılmaz ilişkiye işaret etmektedir. Son olarak **يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ** “Allah hikmeti dilediğine verir.”⁵⁴ ayetinde hikmetin ilâhî bir lütuf olduğu açıkça ortaya konur. Tefsirlerde bu hikmet, Kur’ân’ı doğru anlama, nasih-mensuh ilişkisini kavrama ve dini bütün yönleriyle idrak etme kabiliyeti olarak yorumlanmıştır.⁵⁵

---

⁴⁸ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Tefsîru l-Kur’âni l-Azîm* (Tefsîru İbn Ebî Hâtim), thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib, (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 1/320.

⁴⁹ el-Kamer 54/5.

⁵⁰ el-Bakara 2/32.

⁵¹ Süyûtî, *ed-Dürrü l-Mensûr* (Beyrut: Dârü l-Fikr, 1993), 1/94.

⁵² el-Bakara 2/151.

⁵³ el-Bakara 2/151; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/320.

⁵⁴ el-Bakara 2/269.

⁵⁵ Taberî, *Câmi ‘u l-Beyân*, 3/87.

SONUÇ

Hikmet kavramı, Kur'ân merkezli düşünce içerisinde yalnızca teorik bir tanım alanına sıkıştırılmayacak kadar geniş bir içerik ve anlam derinliğine sahiptir. Yapılan değerlendirmeler, bu kavramın hem ilâhî hem de insanî boyutlarıyla ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Allah'a nispet edildiğinde hikmet, yaratma fiilinde görülen ölçü, düzen ve amaçlılığı ifade ederken; insana nispet edildiğinde doğruyu anlama, yerinde karar verme ve bilgiyi davranışa dönüştürme yetkinliği anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de hikmetin farklı bağlamlarda kullanılması, kavramın sabit bir tanım çerçevesine indirgenmesini zorlaştırmaktadır. Bazı ayetlerde hikmet doğrudan vahiy ile ilişkilendirilmiş, bazı yerlerde ise peygamberlerin eğitim fonksiyonu içinde ele alınmıştır. Bu kullanım çeşitliliği, hikmetin hem bilgi hem de uygulama boyutunu kapsayan bütüncül bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hikmet, sadece zihinsel bir bilgi değil; aynı zamanda hayatı düzenleyen ve yön veren bir bilinç biçimidir. Tefsir literatüründe yapılan açıklamalar da bu çok yönlü yapıyı destekler niteliktedir. Müfessirlerin farklı ifadeleri arasında görünürde bir çeşitlilik bulunsa da, öz itibarıyla ortak bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Bu ortak anlayış, hikmetin insanı ölçüsüzlükten koruyan, hakikate yönlendiren ve bilgi ile eylem arasında denge kuran bir nitelik olduğu fikridir.

Farklı İslâmî disiplinlerde hikmete yüklenen anlamlar da kavramın zenginliğini ortaya koymaktadır. Felsefî gelenekte aklî yetkinlik olarak değerlendirilen hikmet, tasavvuf geleneğinde kalbî olgunluk ve içsel arınma ile ilişkilendirilmiş; kelâm ilminde ise ilâhî fiillerin anlamlılığı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu farklı yaklaşımlar, hikmetin İslâm düşünce tarihindeki merkezî yerini daha görünür hâle getirmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde hikmet, hem bireysel olgunlaşmayı hem de toplumsal düzenin sağlıklı biçimde oluşmasını mümkün kılan temel bir ilkedir. İnsan hayatında bilgi, davranış ve değer arasındaki uyumu sağlayan bu kavram, aynı zamanda İslâm düşüncesinin pratik yönünü de temsil etmektedir. Bu nedenle hikmet, yalnızca teorik bir bilgi alanı değil; hayatın tamamını kuşatan bir anlam ve yönlendirme ilkesi olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-şahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bursalı İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Cerîr b. Atıyye. *Dîvânu Cerîr*. Beyrut: Dâr Sâdır, 1986.
- Elmalılı, Muhammed Hamdî Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1979.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen. *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Fârâbî, Ebû Nasr. *İhşâ'ü'l-'ulûm*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1996.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- İbn Cerîr et-Taberî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1954.
- İbn Düreyd. *Cemheretü'l-luğa*. Thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Hâtim er-Râzî. *Tefsîru'l-Şur'âni'l-'azîm*. Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Fâris. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Şur'âni'l-'azîm*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1407/1986.
- İbn Kuteybe. *Te'vîlü müşkili'l-Şur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.
- İbn Mâlik (Mâlik b. Enes). *el-Muvatta'*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr Sâdır, ts.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ (el-İlâhiyyât)*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısrıyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1960.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Şur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim b. Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Muhammed Fuâd Abdülbâkî. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzı'l-Şur'âni'l-kerîm*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2001.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Şur'ân*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dârü's-Şâmiyye, 2009.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dârü İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999.
- Süyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Corbin, Henry. *İslâm Felsefesi Tarihi*. Çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Zeki KESKİN

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.
The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.
The author declares that he have no competing interests.